

УДК 024.1:027.7(438-25)НБВУ“2000/2007”

**ТРАДИЦІЙНА БІБЛІОТЕКА ЧИ З ВІЛЬНИМ ДОСТУПОМ –
ЩО КРАЩЕ У КРАЇНІ, ДЕ ВІДБУВАЄТЬСЯ
СТАНОВЛЕННЯ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ?
(Досвід бібліотеки Варшавського університету у 2000–2007 рр.)**

Ельжбета ПЕТРОВІЧ, Марек МІХАЛЬСЬКИЙ

*Бібліотека Варшавського університету,
вул. Добра, 56/66, м. Варшава, 00312, Польща, тел. (022) 55-25-182,
ел. пошта: e.petrovic@uw.edu.pl*

У статті проаналізовано досвід бібліотеки Варшавського університету у впровадженні нової системи організації фондів та обслуговування читачів – вільного доступу. Описано викликані цим організаційні зміни в бібліотеці, здійснено порівняння вільного доступу із традиційною системою обслуговування, простежено особливості використання фондів у вільному доступі читачами.

Ключові слова: вільний доступ, бібліотека Варшавського університету, удоступнення фондів, культура читання.

Тепер у бібліотекознавців до найважливіших і найпопулярніших тем, що обговорюються, належать проблеми удоступнення фондів і обслуговування в широкому розумінні читачів. У бібліотеці Варшавського університету після переїзду до нової будівлі стало можливим упровадити найновіші концепції у цій сфері – відкриття перед читачем фондів бібліотеки, які раніше були доступні лише за посередництвом бібліотекаря. Ці зміни, революційні як для читачів, так і для працівників, були одночасно пов'язані зі змінами в структурі бібліотеки та новим поглядом на її традиційні завдання. Тож чи був виправданим експеримент із вільним доступом у бібліотеці Варшавського університету?

Мета цієї статті – спробувати висвітлити згадані зміни, проаналізувати сильні та слабкі сторони нової системи з перспективи восьми років функціонування бібліотеки Варшавського університету у новому будинку, а також окреслити подальші напрями розвитку в умовах, які визначає ринкова економіка, що швидко розвивається в Польщі*.

Традиція і сучасність

У 2016 р. виповниться 200 років з часу заснування Варшавського університету та його бібліотеки, яка, незважаючи на різні організаційні зміни, що відбувалися протягом цього часу і помітні навіть у змінах назви (Публічна бібліотека, Урядова бібліотека, Головна бібліотека, Імператорська університетська бібліотека), завжди була пов'язана із університетом і служила науковим і навчальним потребам студентів та викладачів.

* Ринки, що розвиваються (з англ. emerging markets) – визначення, яке застосовується стосовно деяких регіонів світу з огляду на їх характерні риси економічного розвитку (швидке зростання економіки) та активності фінансових ринків.

Бібліотека має багаторічні традиції, що підтримуються кожним наступним поколінням бібліотекарів. Однак вони ніколи не перешкоджали втіленню в життя нових ідей щодо її організації та діяльності. Можна навіть сказати, що відповідати вимогам часу – це одна із традицій бібліотеки Варшавського університету.

Так, наприкінці XIX ст. (у 1894 р.) бібліотека отримала новий будинок, споруджений за найновішими на той час технологіями. У ньому було реалізовано концепцію потрійного поділу бібліотечних площ Леопольда делла Санти¹, у якій відокремлюються шляхи книжки, читача і бібліотекаря.

Через сто років у бібліотечній справі з'явилися нові стандарти організації фондів та обслуговування читачів. Демократизація доступу до інформації, багатофункціональність бібліотек як виразник сучасних тенденцій і принципів викликали зміну їх вигляду. З інституцій, якими користувалася вузька еліта, і які були спроектовані так, що там могли зорієнтуватися лише бібліотекарі і нечисленні читачі, вони перетворилися на публічні заклади, чия навіть архітектурна форма розрахована на масового користувача². Це стало можливим завдяки реалізації нової ідеї відкритої для читачів бібліотеки, яку сформулював британський архітектор Гаррі Фолкнер-Браун, автор проєктів кільканадцяти бібліотечних будівель по всьому світі³. Будинок бібліотеки повинен бути спроектований так, аби вона могла розвиватися і пристосовуватися до просторових та організаційних змін, повинен бути легко доступний як ззовні, так і зсередини, мати зручний перехід від головного входу до всіх важливих для користувача місць, повинен забезпечувати легкий і швидкий контакт читача із книжкою, зробити можливим доступ до всіх бібліотечних та інформаційних послуг, а також максимально сприяти ефективності роботи бібліотекаря та користувача⁴.

Головним наслідком відкритості став вільний доступ до фондів. Ця ідея, не чужа для польських бібліотекарів, вперше була широко реалізована у бібліотеці Варшавського університету. Політичні зміни у Польщі у 1990-х рр. створили сприятливі умови (зокрема, через забезпечення фінансування), які зробили можливою повну реалізацію новаторського проєкту будинку бібліотеки архітекторів Марка Будзинського і Збігнева Бадовського, у якому принцип вільного доступу до частини фондів став найголовнішими ідейною підвалиною та функціональним правилом.

Бібліотека Варшавського університету дуже добре надається до порівняння традиції та сучасного стану у польських бібліотеках. Вона складається ніби з двох бібліотек. Більшість літератури, опублікованої після 1801 р., видається читачам із закритого сховища традиційно за замовленнями, а нова література, видана головно після 1980 р., є у відкритому сховищі, яке називають вільним доступом. Щоправда, визначити важливість для користувачів двох систем доступу на основі кількості виданої літератури до і після впровадження вільного доступу не можна, бо надто різними були ці два періоди.

Вільний доступ

Бібліотека розпочала діяти в новому будинку на Повіслі 15 грудня 1999 р. Після піврічної перерви у ній було відкрито для користувачів цілком нову систему організації та використання читачами фондів – вільний доступ. Читачі одержали безпосе-

¹ Della Santa L. *Della costruzione e del regolamento di una publica universale biblioteca*. – Florencia, 1816. Цит. за: *Encyklopedia wiedzy o książce*. – Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1971. – S. 348.

² Zybert E. *Kultura organizacyjna w bibliotekach: nowe i stare idee w zarządzaniu biblioteką*. – Warszawa: Wydawn. SBP, 2004. – S. 168.

³ Kobierska-Maciuszko E. Współczesne budynki biblioteczne w pracach LIBER Architecture Group // *Biuletyn EBIB* [online]. – 2001. – Nr 4(22) // <http://ebib.oss.wroc.pl/2001/22/kobierska.html> [час доступу: 25 червня 2007 р.].

⁴ Ibidem.

редній доступ до частини фондів (на початок роботи – близько 270000 одиниць зберігання книжок і часописів, на кінець 2007 р. – 370000) без необхідності заповнювати бланки для замовлень і користуватися послугами бібліотекарів. Серед стелажів із книжками були й робочі місця читачів – чи столи для кількох осіб, чи індивідуальні місця, чи зовсім відокремлені і закриті кабінки, які можна винайняти. Бібліотекар-спеціаліст у певній галузі знання, який там знаходився, мав лише допомагати читачам у пошуках і скеровувати їх до відповідної частини фондів.

Аби користуватися відкритими сховищами, читач повинен мати в них літературу, розміщену у певному логічному порядку. Бібліотека Варшавського університету вирішила розмістити фонди за класифікацією Бібліотеки Конгресу США у Вашингтоні. У вільному доступі знаходиться більшість книжок, виданих після 1980 р., із застосуванням певних обмежень, а також видання, опубліковані раніше, якщо вони є фундаментальними для окремих наукових дисциплін. До них додано часописи, що найбільше використовуються (розміщені за алфавітом на початку кожної широкої галузі науки). Фонд вільного доступу знаходиться на двох поверхах і розподілений за вісьмома широкими галузями науки. Із зоною вільного доступу на третьому поверсі об'єднаний читальний зал сучасної періодики та мікроформ, а біля неї, за скляною стіною, знаходиться головний читальний зал, де читачі можуть користуватися літературою, доставленою із закритих традиційних сховищ.

Організаційні зміни

На традиційну структуру бібліотеки Варшавського університету впливала автоматизація її роботи ще у 1970-х рр., однак лише втілення в життя ідеї вільного доступу призвело до того, що зміни стали відчутними для кожного її відвідувача. Організаційні зміни стосувалися майже всієї структури бібліотеки. На наш погляд, найістотніші з них були пов'язані із наданням послуг читачеві.

Відповідно до нової структури бібліотеки в одному новоствореному відділі обслуговування та наукової інформації об'єднано завдання і функції трьох відділів: зберігання, обслуговування та інформування. Перед працівниками поставили найважливіші завдання, що виконуються в секціях: обслуговування літературою, яка не видається додому в читальних залах та вільному доступі, видачі літератури на абонемент, обслуговування міжбібліотечного абонементу, а також інформаційної, навчальної та популяризаторської діяльності. Такого рішення вимагала запроваджена у новому будинку концепція вільного доступу до фондів і взаємного перехрещення різних функцій, які раніше були в окремих відділах⁵.

Працівник із певної секції отримував коло обов'язків, пов'язаних із її завданнями. Так, у секції обслуговування читачів літературою, яка не видається додому, і зберігання фондів у вільному доступі об'єднані працівники із головного читального залу та читального залу сучасної періодики та мікроформ, працівники, що впорядковують фонди вільного доступу, а також служба підтримки порядку, члени якої обходять доступну для користувачів територію бібліотеки*. Поле діяльності секції інформації та дидактики стала та сама територія із виокремленими місцями: інформаційним пунктом на початку залу каталогів, інформаційними точками у восьми секціях, що відповідають

⁵ Petrović E. Udostępnianie i informacja naukowa w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie – kilka jubileuszowych refleksji // *Bibliotekarz*. – 2005. – № 10. – S. 20–25.

* Тепер назва секції звучить: секція обслуговування літературою, яка не видається додому, і не включає служби підтримки порядку, яку скасували.

широким галузям науки, та координаційним осередком – Лабораторією наукової інформації. У секції абонементів діють: пункт початкової інформації (реєстрація біля входу), місцевий абонемент (запис і видача літератури, знаходиться біля залу каталогів) та міжбібліотечний абонемент. Секція навчальної літератури після більш ніж двох років видачі літератури із власного закритого сховища була ліквідована у вересні 2002 р., а її працівники поповнили інші секції відділу обслуговування та наукової інформації. Тоді фонди цієї секції перемістили до вільного доступу і вони стали доступними на місці для всіх читачів; функції абонементу (умови книговидачі збереглися) перебрав на себе місцевий абонемент, а для справ, пов'язаних зі змістом фонду навчальної літератури, виділили одну ставку у структурі відділу.

Перераховані вище секції об'єдналися у багатофункціональний, найбільший відділ у бібліотеці, в якому працювали спочатку 65 осіб (тепер 57). Серед них є і бібліотекарі з багаторічним досвідом роботи у бібліотеці Варшавського університету, і молоді працівники, котрі розпочали свою трудову діяльність у новому будинку бібліотеки. Там ми вчилися разом із читачами. Всупереч деяким думкам, перехід до нових умов праці був великим професійним стресом, можливо, часом навіть більшим для працівників із досвідом та усталеними звичками, які вони винесли зі старого будинку бібліотеки, ніж для тих, які почали працювати вже у новому будинку*. Деякі старі зразки професійної поведінки мусили змінитися, інші, яких і далі дотримувалася жменька “старих” працівників, переймала молодь, що лише починала працювати.

У таких обставинах формувалися риси “ідеального” бібліотекаря, із яких до найважливіших можемо зарахувати, окрім знань та досвіду, гнучкість, співчуття, терплячість, однак без поблажливості чи надмірної опіки, а також асертивність. Із глибоким переконанням можна стверджувати, що такі бібліотекарі обслуговують читачів у бібліотеці Варшавського університету⁶, а якщо не всі, то що ж, ми лише люди. Тих, хто не міг знайти себе у нових реаліях бібліотеки, переводили на інші посади, а в деяких випадках навіть звільняли.

Більше того, процес подальших змін невинний, бо без втілення в життя нових ідей бібліотека стала б закостенілою і малокорисною інституцією. З іншого боку, лише тепер наша багатофункціональність доходить до свого повного розвитку, а кількість користувачів, здається, стабілізувалася протягом останніх кількох років (500–700 відвідин щодня у перший рік після відкриття, близько 2000 у 2002 р. і понад 3600 у 2006 р.) і є оптимальною з огляду як на безпеку людей та фондів, так і якість послуг, що надаються.

Співпраця секцій – це незмінна ознака роботи відділу, як щоденної, коли вирішуються нагальні, поточні завдання, так і принагідної (наприклад, циклічне переміщення фондів у межах галузей науки). Взаємна допомога під час роботи виявляється, наприклад, у тому, що працівники інформаційного пункту чи головного читального залу іноді допомагають впорядковувати фонди у вільному доступі, працівники, що впорядковують фонди у вільному доступі, надають фахові консультації, а в нагальних випадках підготовані бібліотекарі з інших секцій замінюють колег із місцевого абонементу.

* Наприклад, лише 7 із 16 осіб, які розпочинали свою роботу у новому будинку в день його відкриття як інформаційні працівники, працювали раніше у відділі навчальної літератури та інформації.

⁶ Інформацію про одного з них як партнера, а разом із тим і провідника читачів подали Е. Петровіч і М. Міхальський: Petrowicz E., Michalski M. Czytelnik w drodze po informację prawniczą: z doświadczeń pracownika informacji dziedzinowej Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie // *Konferencja na temat “Polskie biblioteki akademickie w Unii Europejskiej”*, Łódź, 23–25 czerwca 2004 roku: materiały konferencyjne / Biblioteka Główna Politechniki Łódzkiej. – Łódź: Wydawn. Politechniki Łódzkiej, 2004. – S. 257–272.

Єдиний відділ – це також швидше поширення інформації серед його працівників та краща координація робіт, які стосуються кількох окремих секцій. Консолідації працівників з різних секцій відділу обслуговування та наукової інформації сприяє також спільне навчання, зокрема, те, яке дозволяє бібліотекарям краще пізнати один одного поза виконанням службових обов'язків. До нього належать новаторські тренінги з обслуговування клієнтів для бібліотекарів, які в бібліотеці Варшавського університету регулярно проводять відповідні фахівці від 2003 р.

Переваги вільного доступу

Ця нова система викликала заміщення у вже усталеному бібліотечному середовищі. Читачі отримали право та привілей знайомитися із збірками книжок та часописів, раніше для них безпосередньо недоступними. У ХХІ ст., як і перед запровадженням у ХІХ ст. порядку, коли простори бібліотекаря і читача розділялися, знову став важливим особистий контакт користувача з книжкою. Навіть найкращі каталоги, які дозволяють шукати книжки та періодики за багатьма різнорідними критеріями, не можуть замінити безпосереднього знайомства з публікацією, яке дозволяє читачеві верифікувати результати власних пошуків у каталогах і цілком свідомо обрати потрібну йому літературу⁷.

Зважаючи на різке збільшення інформації, сучасний пересічний читач постає перед важким вибором. Використовуючи простий пошук, що обмежується назвою чи ключовим словом, він отримує у відповіді, як правило, кілька позицій. Якщо він має безпосередній доступ до тих видань, то сам може відкласти непотрібні, більше того, на полицях може знайти інші праці з необхідної йому теми, про які не повідомила у відповіді на запит комп'ютерна система. Отже, читач отримує подвійну вигоду. Окрім того, заощаджується праця бібліотекарів, які виконували б значним чином неефективну роботу, шукаючи і передаючи на замовлення книжки, мало потрібні читачеві⁸. Цей аспект бібліотечних пошуків підкреслював уже Умберто Еко, кажучи, що “немає чогось більше повчаючого і захоплюючого, ніж нищпорити по полицях, де зберігаються всі книжки із визначеної теми [...] і знайти біля бажаної книжки іншу, яку не шукав, але яка виявляється фундаментальною”⁹.

“Логічне змищення простору книжки і простору читача [...] було і найбільше ефективним із точки зору навчання (самостійність пошуку, яка завершується відкриттям), і одночасно ефектним (задоволення від вільного пересування серед полиць) наслідком змін у будівельній технології. Облаштований таким чином інтер'єр уможливив створення нового суспільного явища – доступної бібліотеки, без функціональних та організаційних бар'єрів, простору, де читач відчуває себе господарем, а не гостем”¹⁰.

Бібліотеку Варшавського університету щодня відвідують від 3 до 5 тисяч осіб. Ми працюємо сім днів на тиждень та дванадцять місяців на рік. Традиційна бібліотека періодично закривається, а територія вільного доступу відкрита, тому що вільна. Разом із тим ця свобода щодня викликає нові проблеми у бібліотечному житті.

⁷ Hollender H. Raj wśród książek // *Wiedza i Życie*. – 1999. – Nr 3. – S. 52–55.

⁸ Ibidem.

⁹ Eco U. *O bibliotece*. – Warszawa: Świat Książki – Bertelsmann Media, 2007. – S. 28.

¹⁰ Kobierska-Maciuszko E. Budynki bibliotek akademickich w Polsce // *Forum Akademickie* [online]. – 2002. – Nr 5–6 // http://www.forumakad.pl/archiwum/2002/05-06/artykuly/17-za-budynki_bibliotek_akademickich_w_polsce.htm [час доступу: 6 серпня 2008 р.].

Діяльність бібліотеки Варшавського університету в нових умовах

У якому зовнішньому оточенні працює бібліотека Варшавського університету? У Польщі, коли вона впроваджувала вільний доступ, відбулися радикальні зміни в науковому середовищі та у вищій школі: поширення масової культури, розповсюдження вищої освіти, масовість навчання. У вищій школі 90-ті роки ХХ ст. і перші роки ХХІ ст. були винятковими: тоді настав період бурхливого розвитку суспільної та приватної вищої школи.

Протягом 15 років (1989–2004) кількість вишів зросла з 98 до 377. Це спричинило зростання частки студентів серед польської молоді: із 9,8 % до 45,6 %, тобто майже вп'ятеро¹¹. Навчальні заклади отримали нові завдання. Їх культуро- та елігаторча місія у нових умовах свободи навчання та наукових досліджень змінилася.

Навчальні заклади стали керуватися правилами економіки: як *освітні підприємства* вони мають підготувати спеціалістів: швидко, дешево і у достатній кількості, як *заклади, що надають послуги*, мають забезпечити знанням: найширшим, найкращим, але таким, яке можна найшвидше здобути і яке буде практичним і найбільше потрібним роботодавцю. Навчальний заклад мусить співпрацювати із оточенням і реагувати на зміни потреб ринку. В інституціях високої культури зараз всюди спостерігаємо комерційне, а не академічне мислення, навчання на університетському рівні усереднюється, різниця між професійною школою та університетом зникає. Так як навчання має бути перепусткою до добре оплачуваної роботи, то навчальні заклади мусять продукувати випускників, які будуть добре заробляти, мусять відкривати модні спеціальності, вибираючи між високою і низькою культурою. Зараз формується новий тип студента: студент-бізнесмен, який платить і вимагає, студент-калькулятор, який керується підрахунком прибутків і видатків, студент-споживач послуг, який вибирає їх зі списку, студент-клієнт, який вимагає індивідуального обслуговування.

Велике число студентів спричинило нові обставини у роботі бібліотеки:

- принаймні один примірник підручника, який передається до вільного доступу, отримує статус “не видається на абонемент” (запас підручників доповнюється фондом навчальної літератури із багатьма примірниками, призначеними тільки для студентів);
- майже всі надходження передаємо до вільного доступу.

Вільний доступ у бібліотеці Варшавського університету на початку цього століття був експериментом. Тепер у польських бібліотеках він стає щоденною практикою.

Наші бібліотекарі мають можливість ділитися досвідом із колегами, які готувалися впроваджувати вільний доступ у своїх бібліотеках. Ми приймали в себе бібліотекарів із Лодзького, Гданського, Вармінсько-Мазурського (Ольштин) університетів, розповідали їм про переваги і недоліки вільного доступу у бібліотеці Варшавського університету.

Розпочнемо із недоліків. Проблеми вільного доступу, з яким зустрічається користувач, у багатьох випадках викликані іншими користувачами, які ще “не доросли” до цієї системи. Вони перенесли до вільного доступу навички із супермаркетів. Обидва заклади для них зовсім не відрізняються, адже у супермаркетах:

- замість купувати – крадуть товари, а у вільному доступі – замість копіювати виривають сторінки із книжок;
- бездумно гребуться у виробих із текстилю, а у вільному доступі пишуть і креслять по книжках;

¹¹ Kostro R. Edukacja albo śmierć // *Rzeczpospolita*. – 2004. – № 237. – S. A10.

– відвідують магазини, “аби згаяти час”, а у вільному доступі переглядають Інтернет також швидше із нудьги, ніж із цікавості.

Оцінюючи навколишній світ, робимо висновок, що і магазини, і вільний доступ виконують ту саму функцію, що і кав’ярні XIX ст. – стають ритуальним місцем контактів між людьми, товариських зустрічей, обміну думками, лише у зміненому вигляді.

Інакше виглядають і стосунки бібліотекаря та користувача. Обидві сторони, давні приятелі на бібліотечному полі, у вільному доступі зустрічаються так, як колеги на великому підприємстві: рідко, випадково, не мають для себе багато часу, не обговорюють, як раніше, політичну ситуацію, зникає питання “що чути”, зникає колишня близькість, а зростає комунікативна дистанція.

Окрім того, вільний доступ:

– кидає користувача у глибоку воду; рятувальні круги у вигляді інструкції чи наочної інформації доступні в полі зору, але, як правило, їх рідко хто читає;

– прищеплює користувачеві автоматизм у діях, формує у нього звичку тягтися до того самого місця у черговий раз;

– відлучає користувача від пошуку у каталозі;

– роздрібнює, атомізує багатофункціональний простір (користувач сам шукає, обирає і оцінює місце праці, концентрується на собі і своїй роботі).

Користувач і бібліотекар – партнери у вільному доступі

Разом із цими недоліками вільний доступ має, звичайно, і переваги: безпосередній доступ читача до видання та свобода вибору робочого місця. Їх значення настільки вагоме, що відповідальних осіб, які ухвалюють стратегічні рішення про запровадження вільного доступу до частини чи всіх фондів, не стримує навіть економічний аспект нововведення – адже відомо, що перехід до вільного доступу втричі зменшує кількість томів у відповідних сховищах¹².

Які ж потреби користувача у вільному доступі? До основних належать: автономність, забезпечення тиші і спокою, можливість зосередженої роботи.

Чи можна і як забезпечити у вільному доступі трохи приватності? Чи є добрий вихід?

Відповідь проста: так, але не відразу. Користувач позовлі “доростає” до цієї системи удоступнення літератури. Вільний простір бібліотеки – це свобода у відповідальності. Ми не готували жодного плану “підготовки до вільного доступу”. Користувач сам повинен навчитися, адже вільний доступ – це спільна справа читача і бібліотекаря.

Вільний доступ – це стихія, де відбувається перетин суспільного, професійного та приватного життя. Ми стежимо за змінами поведінки користувачів. На наших очах формується тип відповідального користувача вільного доступу, який знає не лише свої права, але й обов’язки, який:

– обмежує розмови по мобільному телефону і перепрошує, коли відповідає на вхідний дзвінок;

– намагається не розмовляти голосно зі знайомими;

– має постійне або кілька альтернативних робочих місць;

¹² Cudnik Z. *Skarbnice wiedzy: studium budownictwa bibliotek*. – Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1980. – S. 113. Цит. за: Świrniak Z. *Budownictwo bibliotek akademickich – aspekt funkcjonalności // Ewolucja procesów bibliotecznych na tle dziejów Biblioteki Głównej Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu / pod red. Barbary Żmigrodzkiej*. – Wrocław: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego, 2007. – S. 205.

- має свій стиль роботи;
- знає бібліотечні процедури і пояснює їх своїм знайомим;
- намагається бути доброзичливим щодня до інших читачів, одночасно їх дисциплінуючи;
- доводить до відома новачків уже усталені правила, наприклад, “не перешкоджай комусь, бо сам собі перешкоджаєш”;
- зупиняє неправильні дії читачів (наприклад, переставлення книжок на полиці з літературою з інших галузей науки);
- піклується про книжковий фонд як про власне знаряддя праці (наприклад, ініціює передачу палітурникам літератури, яка потребує ремонту);
- “хвалиться”, коли знайде книжку, яка стоїть на полиці не на своєму місці;
- виявляє готовність упорядковувати книжковий фонд “у вільний час”;
- дбає про бібліотечне обладнання (наприклад, інформує про “зависання” комп’ютера);
- обурюється, коли хтось щось підкреслює фломастером у книжках;
- з року на рік чимраз більше цінує можливість і результати роботи у вільному доступі.

Таким чином, робота в бібліотеці з вільним доступом стає для нього стилем життя, а інший користувач – партнером, якому не слід перешкоджати, а навпаки, належить допомагати.

Від 2000 р. ми не чули про жоден випадок, коли б користувач негативно оцінив вільний доступ у бібліотеці Варшавського університету. Негативно оцінюють часом те, що зустрічається у вільному доступі, наприклад, брак бажаної книжки на полиці або вирваний розділ із потрібного видання. Саму ідею – відкрити територію сховища – ще ніхто не критикував, хоча, звичайно, зустрічаються особи, які ставлять затишок старих читальних залів вище за переваги вільного доступу.

У традиційній бібліотеці режим очікування на замовлені видання регулював рух читачів та їх відвідуваність у бібліотеці. Вільний доступ урівняв бібліотекаря з читачем. Бібліотекар тепер уже не розпорядник фондів. Він не обмежує користувачам доступ до фондів кількістю замовлень та часом їх реалізації. Бібліотекар виконує функції надавця послуг, отже: впорядковує фонди, ставить на місце використану літературу, відшукує видання, поставлені помилково, відповідає на запитання.

У традиційній бібліотеці читач пише замовлення і питає: “О котрій буде?”, “Коли прийти?”. У вільному доступі читач є одночасно роботодавцем і споживачем послуг – він вимагає, часом прохає (це питання особистої культури) пояснити: “що відбувається з цією книжкою?”, “Написано, що “доступна”, а не стоїть на полиці”, “Не можу її знайти”. У вільному доступі немає жодних обмежень у доступі до фондів (у межах виставлених матеріалів), не встановлено якогось особливого режиму видачі літератури.

Чи можна оцінити необхідність бібліотекаря-консультанта із певної галузі науки у бібліотеці з вільним доступом? Метод простий. Користувачі виявляють необхідність присутності під час їхньої роботи такого консультанта через прояв симпатії до нього, пригадування прикладів попередньої співпраці, переконання, що в майбутньому допомога буде, надсилання знайомих і родичів із питаннями.

У традиційній бібліотеці читач шукає приязні з бібліотекарем для власної користі. Завдяки знайомству та аргументу, що все ж таки він “буває тут щодня”, читач сам визначає свої права у бібліотеці і ставлення до себе бібліотекарів, розраховуючи

на швидше виконання замовлення, сподіваючись отримати матеріали, незважаючи на їх поганий технічний стан, або зберігати на замовленні у читальному залі літературу невизначено тривалий час.

Бібліотека з вільним доступом ліквідує цей вид “корупції”, запроваджуючи люб’язні дрібниці хоча б тоді, коли користувач пише наукову працю чи вирішує певну проблему – обрав собі стос матеріалів, працює з ними протягом цілого дня і буде з ними працювати “ще якийсь час без перерви”.

Вільний доступ запроваджує партнерські стосунки у системі бібліотекар–користувач тому, що користувач приходить до бібліотеки не із замовленням, а із своєю справою. Чому ми використовуємо два поняття, які окреслюють ніби те ж саме: читач традиційної бібліотеки і користувач бібліотеки із вільним доступом? Тому що читач – це прохач в установі, а користувач – це споживач.

Користувач має всі права споживача:

- відчуває себе господарем вільного доступу;
- сам собі організовує власне поле у вільному доступі, вилучаючи з нього те, що його не цікавить;

- керується власними зацікавленнями і планами роботи;

- нагороджує бібліотекаря доброзичливістю і підтримкою;

- пропонує зміни у класифікації певної книжки;

- пропонує зміни робочого часу бібліотеки;

- апелює щодо шуму, який створюють інші користувачі або бібліотекарі;

- позитивно або негативно коментує якість інформаційного обслуговування;

- коментує інфраструктуру вільного доступу і порівнює її з іншими бібліотеками.

Користувач вільного доступу, особливо той, який працює із фондами з галузей права та суспільних наук, приходить до бібліотеки Варшавського університету, хоча ті ж самі матеріали міг би читати вдома, позичивши їх із бібліотеки. Коли змінює домашнє середовище на професійне, то йому легше працювати в бібліотеці, а зустрічаючи там знайомих колег, може додатково “передискутувати проблему”.

Вільний доступ приймає користувачів із крайніми потребами. З питаннями до бібліотекаря звертаються користувачі, серед яких можна виокремити три типи: безпорадні, несамостійні і навчені.

Безпорадні користувачі питають про найпростіші речі, тому що:

- не розуміють “філософії” і “теорії” вільного доступу (хочуть “зайти, позичити книжку і вийти”), процедур користування фондами у вільному доступі, зокрема тих, що стосуються пошуку, видачі, збереження на замовленні, ксерокопіювання літератури;

- не можуть скористатися інформацією, отриманою із каталогу;

- не можуть зорієнтуватися у топографії будинку;

- не мають навичок використання наочної інформації.

Несамостійні користувачі звертаються за допомогою:

- у справах, які завдають їм клопотів: “Маю бібліографію, але неповну”, “Формую бібліографію”, “Не пам’ятаю точно ані назви книжки, ані її автора”, “Мені слід прочитати статтю з іноземного журналу”, “Мушу написати письмову роботу і не можу сформулювати її назви”;

- коли не можуть виконати розпорядження роботодавців або викладачів;

- коли не зовсім розуміють тему, задану на опрацювання.

Третя категорія користувачів, знайомих із процедурами вільного доступу і методикою наукової роботи, охоплює тих, які вміють користуватися базами даних або

джерелами, де знаходиться потрібна їм інформація, і швидко досягають мети. Вони багато часу проводять у віртуальному просторі бібліотеки, перебуваючи там частіше, ніж у її будинку, адже вони самостійні і переглядають передовсім електронні ресурси, а вже потім традиційні каталоги, вміють користуватися послугами пошукових служб (у бібліотеці Варшавського університету можуть, у крайньому разі, скористатися відповідними консультаціями і навчанням).

Галузевий бібліотекар, спеціаліст у вузькій галузі науки, брокер інформації, як його називають, стає вчителем для безпомічних і несамостійних користувачів і партнером для вже готових працювати. Він відзначається оперативністю у застосуванні нових технологій, зокрема, в обслуговуванні комп'ютерів, онлайн-баз даних, Інтернету, копіювального обладнання, а також турботою про фонди, постачає готовий "продукт", а не тільки твердить: "Перегляньте собі, будь ласка", вичерпно знає специфіку свого книжкового фонду. Він допомагає шукати та оцінювати інформацію, готує користувача до самостійної праці, є посередником між джерелами інформації, людьми та інституціями, які її потребують, готує детальні довідки для конкретного користувача.

Оцінка вільного доступу

У цій статті ми спробували передати свої враження, отримані протягом восьми років функціонування вільного доступу. Це дозволяє нам сформулювати власну оцінку щодо вільного доступу, його придатності, необхідності, переваг над традиційним способом видачі літератури.

Однак чи можна оцінювати обидві системи організації доступу до фондів і віддати перевагу одній із них? Вважаємо, що обидві вони добре виконують свою суспільну роль. Традиційна бібліотека зберігає і охороняє здобутки національної культури, зберігає літературу, видану раніше, якою користуються мало або лише спеціалісти, наприклад, стародруки. Бібліотека з вільним доступом стає справжньою бібліотечною службою, дозволяючи читачеві безпосередньо користуватися виданнями, що з'явилися останнім часом або виходять тепер і є найбільш популярними. Нам подобається вільний доступ. Він полегшує роботу, але й ставить нові вимоги. Користувачам теж полегшує роботу, хоча, звісно, неодноразово завдає їм клопотів. Хоч ми спеціально це не досліджували, однак дуже ймовірно, що наші користувачі, так само, як і читачі з інших бібліотек із вільним доступом, віддають перевагу цьому способу удоступнення фондів¹³.

Ми є свідками та учасниками появи нового способу бібліотечної комунікації. Раніше це був безпосередній контакт між читачем і бібліотекарем. Тепер ми входимо у перехідний період. З'явилася комунікація у віртуальному просторі за межами бібліотеки. Однак не слід хвилюватися – користувач ніколи не обмежиться винятково електронними джерелами, тому бібліотеки як великі сховища паперу здаються вічними. Професор Кшиштоф Мігонь стверджує: "Європа багато століть тому "стала бібліотеками" і напевно, так буде ще довго, поки буде існувати письмова культура та потреба нею управляти і користуватися. Звичайно, ми не знаємо, чи так буде завжди"¹⁴. Як би не було, одне не викликає сумніву – зростає роль електронних джерел, які зі

¹³ Див. результати опитувань, проведених у бібліотеці факультету права і управління Гданського університету, опубліковані у: Nowaczyk-Potaż E. Magazyny otwarte czy zamknięte – czyli co woła nasi użytkownicy // *Bibliotekarz*. – 2005. – Nr 11. – S. 16–20.

¹⁴ Miگون K. Biblioteki w Europie były zawsze // *Bibliotekarz*. – 2004. – Nr 7–8. – S. 3.

становища зручних доповнень і додатків до традиційних фондів уже переходять на рівноправне місце із друкованими матеріалами, подекуди навіть їх відсуваючи назад.

У країні, де відбувається становлення ринкової економіки, слід рахуватись із суспільно-економічними реаліями. Держава поступово виходить із фінансування галузей, які традиційно підтримувала (освіти, культури і науки), залишаючи поле для діяльності іншим чинникам. Європейська Комісія рекомендує і заохочує у громадській та економічній діяльності суспільно-правове партнерство, тобто залучення до співпраці з урядом і органами місцевого самоврядування приватних партнерів. Бібліотеку з вільним доступом можна визнати такою пропозицією суспільно-правового партнерства щодо споживчої, інтелектуальної та духовної співпраці.

Бібліотекарі з більшим стажем, що працюють у вільному доступі, часом згадують традиційний спосіб книговидачі і роботи у каталогах, коли читач не був для них анонімним. У вільному доступі користувач залишається анонімним, якщо сам того хоче. Настали такі часи, що бібліотека стала частиною глобальної мережі послуг і мусить діяти за новими правилами; на цьому ринку залишається тільки той, хто потрібен.

Бібліотека з вільним доступом знана і навіть модна у читацькому середовищі. На думку наших молодих користувачів, головню учнів ліцеїв і студентів, “у бібліотеці Варшавського університету слід бувати”. Це знак якості і реклама сучасної польської бібліотеки із двохсотлітніми традиціями. Вільний доступ – новий спосіб організації фондів і система їх удоступнення – готує користувачів до управління знанням, призвичаює до самостійного пошуку інформації у електронних ресурсах.

Про нову роль нашої бібліотеки вже у 2002 р. сказала тодішній заступник директора, а тепер директор Ева Коберська-Мацюшко: “В умовах ринкової економіки і ринку комерційних інформаційних послуг, що розвивається, наукова бібліотека постає як інституція [...], що займає певну “нішу”, але це має слугувати не її маргіналізації, а особливій елітарності, яку слід розуміти з одного боку як піднесення інформаційних послуг на набагато вищий рівень порівняно зі стандартом пошукових інтернет-систем, а з другого як витворення суспільного осередку, який об’єднує людей із вищим за середнє прагненням до знань”¹⁵.

Від класичної моделі наукової бібліотеки бібліотека Варшавського університету еволюціонує разом із розвитком інформаційних технологій та інформаційного суспільства до сучасної форми змішаної бібліотеки, де гармонійно поєднуються елементи традиційної і сучасної електронної бібліотек, а разом із тим і місця обміну думками, зустрічей академічного середовища Варшави і різних суспільно-культурних акцій. Самі користувачі вважають бібліотеку “магічним місцем”, що притягує передовсім молодь; вона має освітню, культурну та суспільну місію, виконанню якої вільний доступ не лише тепер, але і в майбутньому буде сприяти.

Переклад з польської Олександра СЕДЛЯРА

¹⁵ Kobierska-Maciuszko E. Budynki bibliotek akademickich...

**TRADITIONAL LIBRARY OR FREE ACCESS LIBRARY –
WHAT IS THE BEST OPTION FOR THE COUNTRY WITH MARKET
ECONOMY ESTABLISHING?**

(By experience of Warsaw University in 2000–2007)

Elżbieta PETROVIĆ, Marek MICHALSKI

*Library of the Warsaw University,
56/66, Dobra Str., Warszawa, 00312, Poland, tel. (022) 55-25-182
e-mail: e.petrovic@uw.edu.pl*

The article discusses the introduction of the new fund organization system and readers servicing in the free access library at Warsaw University. Organizational changes in the library have been described; the differences between free access library and traditional library have been explained; the peculiarities of free access fund usage have been studied.

Key words: free access, Library of Warsaw University, fund acceptance, reading culture.

**ТРАДИЦИОННАЯ БИБЛИОТЕКА ИЛИ СО СВОБОДНЫМ
ДОСТУПОМ – ЧТО ЛУЧШЕ В СТРАНЕ, ГДЕ ПРОИСХОДИТ
СТАНОВЛЕНИЕ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ?**

(Опыт библиотеки Варшавского университета в 2000–2007 гг.)

Эльжбета ПЕТРОВИЧ, Марек МИХАЛЬСКИЙ

*Библиотека Варшавского университета,
ул. Добра, 56/66, г. Варшава, 00312, Польша, тел. (022) 55-25-182,
эл. почта: e.petrovic@uw.edu.pl*

В статье проанализирован опыт библиотеки Варшавского университета во внедрении новой системы организации фондов и обслуживания читателей – свободного доступа. Описаны вызванные этим организационные изменения в библиотеке, произведено сравнение свободного доступа из традиционной системой обслуживания, прослежены особенности использования читателями фондов в свободном доступе.

Ключевые слова: свободный доступ, библиотека Варшавского университета, использование фондов, культура чтения.

Стаття надійшла до редколегії 21.01.2009

Прийнята до друку 9.03.2010